

ANTROPOLOGIA W XXX-LECIU POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ

ARTYKUŁ REDAKCYJNY

Polska Przedwrześniowa pozostawiła w spadku antropologii polskiej rozgłos w szerokim świecie przede wszystkim dzięki pracom ruchliwego ośrodka kierowanego przez Jana Czekanowskiego, następnie dzięki stałemu uczestnictwu we wszystkich kongresach międzynarodowych Kazimierza Stolyhwy oraz dzięki ukazywaniu się pierwszego polskiego czasopisma antropologicznego założonego i redagowanego przez Adama Wrzóska — „Przeglądu Antropologicznego” — rozchodzącego się w stukilkudziesięciu egzemplarzach po pracowniach antropologicznych całego świata. Zapoznanie się z pracami polskimi możliwe było dzięki mniej lub więcej obszernym streszczeniom francuskim.

Kadra antropologiczna jednak była liczebnie bardzo uboga. Składało się na nią 5 profesorów, zajmujących 2 katedry antropologii, 2 anatomii człowieka i 1 historii medycyny; 7 docentów oraz parę osób pracujących w antropologii *con amore*, ale bez stanowisk w instytutach antropologicznych, a także kilku asystentów przygotowujących się do działalności w zakresie tej nauki.

W ujęciu terminologicznym pozostało z okresu międzywojennego bardzo trafne określenie antropologii w sensie nauki badającej człowieka jako biologiczne podłoże zjawisk społecznych (J. Czekanowski). Określenie to łączyło w pewnej mierze zakres antropologii fizycznej i antropologii kulturowej w ujęciu Anglosasów oraz Amerykanów i nie wyłączało z badań człowieka ani jako gatunku biologicznego, ani jako twórcy kultury. W tym znaczeniu, to określenie terminologiczne przeszło i zajęło należne miejsce w antropologii obecnego 30-lecia w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, choć cały kierunek badań antropologicznych coraz więcej ciąży ku badaniom biologicznym, podobnie jak to obserwuje się w całym świecie.

Początek antropologii w okresie bieżącego 30-lecia w PRL był bardzo trudny. Straty wojenne były ogromne. Śmierć Edwarda Lotta zamknęła działalność antropologiczną Katedry Anatomii Uniwersytetu Warszawskiego i badania antropomorfologii mięśni i organów wewnętrznych. Prze-

niosły się one w małej tylko mierze do Gdańska wraz z profesorem Michałem Reicherem, który przed II wojną światową uprawiał te badania w swojej katedrze, choć w znacznie mniejszej skali niż Edward Loth — przewodniczący międzynarodowej organizacji badań antropologicznych części miękkich człowieka, który trafnie powiedział: „anatomia białego człowieka nie jest anatomią całej ludzkości”¹.

Z dwu katedr antropologii i 2 pracowni w Poznaniu rozpoczęła działalność tylko katedra na Wydziale Lekarskim. W Lublinie utworzone zostały Uniwersytet z Katedrą Antropologii, którą obsadził Jan Mydlarski, a na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim rozpoczął chwilową działalność J. Czekanowski. Poza tym rozpoczęło działalność Polskie Towarzystwo Antropologiczne wznawiając wydawanie „Przeglądu Antropologicznego”. Kadra naukowa wyszła z okresu wojny znacznie uszczuplona: zmarli lub byli wyniszczeni przez hitlerowców Edward Loth, Ludwik Krzywicki, Stanisław Żejmo-Żejmis, Stanisław Klimek, Salomon Czortkower, Aleksander Maciesza, Marta Wojciechowska-Wierzchowska i inni.

Niezależnie od tego już w parę lat po zakończeniu wojny restytuowały się całkowicie lub powstały nowe katedry i zakłady antropologii w uniwersytetach w liczbie 7 oraz w studiach wychowania fizycznego w liczbie 4. Rok 1950, a więc szósty rok istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, był pierwszym przełomowym rokiem po zakończeniu wojny dla antropologii. Związane to było z jednej strony z podjęciem wstępnych prac dotyczących I Kongresu Nauki Polskiej, a z drugiej strony ze wspólnym zjazdem Towarzystwa Zoologicznego i Towarzystwa Antropologicznego, na którym po referacie programowym Jana Mydlarskiego o podjęto zasadnicze uchwały, potwierdzone w kilka miesięcy później na zwyczajnym walnym zjeździe Towarzystwa (3 II 1951). Odnosiły się one do unowocześnienia i pogłębienia pracy w antropologii polskiej, w szczególności: 1) w zakresie antropogenezy — dokonanie krytycznej oceny istniejących teorii (czasem błędnych), podjęcia i poszerzenia badań anatomo-porównawczych Naczelných oraz uintensywnienia poszukiwań człowieka kopalnego w Polsce; 2) w zakresie metodyki i systematyki antropologicznej — podjęcie oceny stosowanych dotychczas metod opracowań materiałów i ich typologizacji, wreszcie nomenklatury antropologicznej, oceny związku typów somatycznych i antropologicznych, ustalenia wartości taksonomicznych cech i próby stworzenia podstaw do rekonstrukcji, a także oceny kształtującego działania środowiska na typy człowieka; 3) w zakresie ontogenezy — ujęcie czynników kształtujących rozwój fizyczny człowieka, zróżnicowanie pod względem wieku i płci oraz nawiązanie do kształtowania się typu etnicznego, a więc przejścia do zjawisk etnogenetycznych, rozmieszcze-

¹ E. Loth, *Anthropologie der parties molles*. Varsovie-Paris 1931, s. 1.

nia różnych grup etnicznych i rasowych w okresach historycznych oraz badania fizjologiczno-antropologiczne Polski; 4. w zakresie zastosowań antropologii do zagadnień gospodarczych i społecznych — udział antropologów w pracach Polskiego Komitetu Normalizacyjnego, Ministerstwa Obrony Narodowej, Ministerstwa Przemysłu Lekkiego, Głównego Komitetu Kultury Fizycznej itp.

W tym samym roku utworzono Komisję Koordynacyjną Polskiego Towarzystwa Antropologicznego, która miała za główne zadanie konsultacje i porozumienia wszystkich kierowników polskich zakładów antropologii oraz członków prezydium Polskiego Towarzystwa Antropologicznego celem: ujednolicenia badań antropologicznych w zakładach, oceny prac wykonanych, wytyczenia i organizacji wielu konferencji antropologicznych dla przedyskutowania podstawowych problemów metodologicznych polskiej antropologii, reorganizacji polityki wydawniczej antropologii i próby powszechnego udostępnienia zbiorów antropologicznych, wpływ na gospodarkę i kształcenie kadr antropologicznych i wreszcie rozszerzenie popularyzacji antropologii.

Komisja Koordynacyjna PTA pracowała intensywnie, zgodnie i bardzo pożytecznie dla postępu swojej dyscypliny naukowej. Uznaniem dla jej pracy było przemianowanie jej w pełnym składzie na Komitet Antropologiczny PAN. W czasie swego istnienia i po przemianowaniu na Komitet Antropologiczny PAN odbyły się trzy niezwykle płodne konferencje — „Konferencja antropologiczna w sprawie metod taksonomicznych” (1951), „Konferencja antropologiczna w sprawie badań etnogenetycznych” (1952) oraz „Konferencja w sprawie typologii antropologicznej” (1954). W konferencjach tych brali udział nie tylko antropologowie, ale także uczeni pokrewnych dziedzin, zainteresowani w postępie nauki o człowieku, jak etnolodzy, etnografowie, lingwiści itp. lub współpracujący w metodach biometrycznych stosowanych w antropologii — matematycy i statystycy. Dzięki zgodnej współpracy w Komisji Koordynacyjnej, a potem w Komitecie PAN udało się uruchomić placówki antropologiczne w Toruniu, w Instytucie Naukowym Kultury Fizycznej, w Akademii Medycznej w Białymstoku (przy Katedrze Anatomii) oraz Zakład Antropologii PAN we Wrocławiu, dysponujący liczną kadrą badaczy naukowych, pięknym pomieszczeniem, obszerną biblioteką i bogatymi zbiorami naukowymi. W roku 1953 obok „Przeglądu Antropologicznego” zaczęły ukazywać się regularnie, w miejsce Prac i Materiałów PAU w Krakowie, „Materiały i Prace Antropologiczne”, których pierwszoplanowym zadaniem było ogłaszanie obszernych materiałów antropologicznych, aby uniknąć ich zniszczenia dla przyszłości, jak to stało się z licznymi, czasem bezcennymi materiałami antropologicznymi w różnych zakładach w czasie wojny hitlerowskiej.

Wreszcie jednym z najważniejszych i brzemiennej w skutki było powołanie Uchwałą Rządu z dn. 22 II 1955 Komisji Antropometrii przy

Prezydium PAN, która miała za zadanie wykonanie zdjęcia antropometrycznego dla celów przemysłowych (w pierwszym rządzie wówczas przemysłu odzieżowego) ludności Polski. Komisja ta pod kolejnym przewodnictwem Jana Mydlarskiego (do jego śmierci 1 IV 1956), Hugo Steinhausa (do 1 VI 1960) oraz Michała Ćwirko-Godyckiego (do 18 XII 1971) kiedy została ona wcielona do Komitetu Antropologicznego PAN, dokonała zdjęcia antropometrycznego ludności Polski w roku 1965 w ciągu 145 dni roboczych (2983 osobodni roboczych) na 42 211 osób nie licząc noworodków, dzieci, a także młodzieży szkolnej i akademickiej oraz żołnierzy (badania osobne).

Wyniki zdjęcia (opracowane matematycznie) i projekty modeli przeciętnego Polaka, zostały udostępnione przemysłowi odzieżowemu dla ludności cywilnej oraz wojska, Instytutowi Technologii Drewna, Instytutowi Budownictwa Mieszkaniowego, Biuru Konstrukcyjnemu Przemysłu Motoryzacyjnego, Zakładowi Technologicznemu Instytutu Maszyn Rolniczych w Poznaniu, Ministerstwu Finansów — Zakładowi Techniki i Organizacji Pracy Biurowej, Ministerstwu Oświaty (opracowane standardy ławek szkolnych), Instytutowi Wzornictwa Przemysłowego, a ponadto opracowano wymiary dzieci dla standaryzacji urządzeń żłobków i przedszkoli, wymiary kobiet dla potrzeb standaryzacji urządzeń kuchennych oraz kilka drobniejszych opracowań dla różnych resortów gospodarczych i państwowych. Bezpośredni nadzór i liczne konsultacje z zainteresowanymi, również udział w posiedzeniach gospodarczych RWPG, należał do sekretarza Komisji Antropometrii dra Stanisława Górneg o, który przez 16 lat sprawował nieustannie te czynności, z wielkim pożytkiem dla sprawy.

Podsumowaniem i w pewnym sensie zamknięciem okresu organizacyjnego antropologii w młodej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej były Zjazd PTA i uroczystości jubileuszowe 100-lecia rozpoczęcia wykładów antropologii w Uniwersytecie Jagiellońskim w dniach 23 i 24 XI 1956 w Krakowie z udziałem antropologów zagranicznych. Było to jednocześnie zapoczątkowaniem odnowienia przez antropologię polską kontaktów międzynarodowych, udziałów w zjazdach międzynarodowych oraz zorganizowania jednej wyprawy do Mongolii (1958) i dwu wypraw naukowych polsko-egipskich (1958/59 oraz 1962), które walcie przyczyniły się do bliskiej współpracy z National Research Centre w Kairze i dały podstawę do zorganizowania dwu konferencji naukowych, poświęconych problemom afrykańskim: w Białymstoku (1962) pt. „Symposium Afrykaniistyczne” oraz w Warszawie (1968) pt. „Badania antropologiczne w Afryce” z licznym udziałem antropologów zagranicznych.

Także należy zaznaczyć systematyczny udział polskich antropologów w pracach Międzynarodowego Programu Biologicznego (IPB) oraz organizację kilku kursów specjalistycznych poświęconych problemom wybranym, jak: dochodzenie ojcostwa z punktu widzenia antropologii, unifi-

kacja metod pomiarowych dla prac w IPB, rozwojowe aspekty specjalizacji sportowej, biorytmy w wychowaniu fizycznym i sporcie, konferencje antropomorfologiczne części miękkich im. E. Lotha. Należy też podkreślić bliską i bardzo owocną współpracę z kliniką stomatologiczną w Poznaniu i Szczecinie, z zakładami praktycznymi wychowania fizycznego i sportu, z laboratorium chemiczno-diagnostycznym Kliniki Chirurgicznej w Poznaniu i z licznymi innymi zakładami naukowymi, z których wychodzą prace z zastosowaniem metod antropometrycznych ku wzbogaceniu idei badawczych w patologii ludzkiej, a także rozszerzeniu pojęć antropologicznych o zjawiskach przebiegających w organizmie człowieka poza jego możliwościami reakcji fizjologicznych. Bliska współpraca łączy też antropologów z prehistorykami i archeologami co wyraziło się w symposium pt. „Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciepłopalnych”.

W stanie obecnym antropologii polskiej istnieją zakłady bądź pracownie: 1. w Białymstoku przy Zakładzie Anatomii, gdzie zajmuje się zagadnieniami antropomorfologii części miękkich T. Jelisiejew, ekspertyzami dochodzenia ojcostwa J. Szewko-Szwejkowska, materiałami kostnymi palonymi J. Gładkowska-Rzeczycka; 2. w Krakowie istnieją dwie placówki — jedna uniwersytecka, druga Akademii Wychowania Fizycznego. Placówka uniwersytecka kierowana przez Bronisława Jasickiego, a Akademii Wychowania Fizycznego przez Stanisława Pankę. Poza tymi placówkami w granicach pracowni, tematy antropologiczne rozwiązuje się w Zakładzie Anatomii Człowieka w Akademii Medycznej Krakowskiej; 3. w Lublinie, pierwszy Zakład Antropologii, powstały jeszcze w roku 1944, w tej chwili jest pozbawiony kierownictwa i dlatego nie ma określonego programu działania; 4. w Łodzi istnieje placówka antropologiczna w Uniwersytecie. Kieruje nią obecnie Zdzisław Kapica, który kontynuuje badania swego Nauczyciela I. Michalskiego w zakresie taksonomii człowieka na przesłankach morfologicznych oraz zagadnieniach etnogenezy; 5. w Poznaniu istnieją trzy placówki — uniwersytecka, kierowana przez Andrzeja Malinowskiego, Akademii Wychowania Fizycznego — kierowana przez Zbigniewa Drozdowskiego i pracownia przy Zakładzie Anatomii Człowieka w Akademii Medycznej, gdzie pracuje Barbara Losiak. Prace zakładu uniwersyteckiego obejmują obecnie wszechstronne zagadnienia ontogenezy, morfogenetyki, typologii konstytucjonalnej, ergonomii, zagadnień grobów ciepłopalnych itp. Zakład Akademii Wychowania Fizycznego prowadzi badania rozwoju fizycznego i sprawności fizycznej dzieci i młodzieży Wielkopolski oraz ziem zachodnich, badania różnicowania somatycznego różnych grup sportowców oraz badania rytmów biologicznych dotyczących organizmu ludzkiego. W pracowni antropologicznej AM, jak również w Zakładzie Anatomii AWF prowadzi się prace antropomorfologii mięśni i układów trzewnych. Należy również wspomnieć o zespole

badzeń antropologicznych w Klinice Stomatologicznej, skupionym przy Tadeuszu Ziółkiewiczu.

W Toruniu istnieje Zakład Antropologii Uniwersytetu M. Kopernika, kierowany przez Gwido Kriesla. Główny kierunek prac dotyczy ontogenezy dzieci oraz etnogenezy Pomorza Wschodniego. W Warszawie istnieją cztery placówki antropologiczne, lecz spełniają one raczej charakter usługowy, mianowicie pracownia przy Katedrze Archeologii Wczesnośredniowiecznej Polski, kierowana przez A. Wiercińskiego, pracownia ekologii człowieka przy Zakładzie Ekologii PAN, kierowana przez Napoleona Wolańskiego, pracownia antropologiczna przy Państwowym Muzeum Archeologicznym, kierowana przez Alinę Wiercińską, pracownia ekologii człowieka i paleopatologii przy Zakładzie Archeologii Śródziemnomorskiej PAN, kierowana przez Tadeusza Dzierżykraj-Rogałskiego i wreszcie Zakład Antropologii Akademii Wychowania Fizycznego, kierowany przez Halinę Milicerową. Wreszcie należy wspomnieć o Zakładzie Rozwoju Dziecka przy Instytucie Matki i Dziecka kierowanym przez Alinę Dobrzańską, gdzie prowadzi się badania ontogenetyczne. Podobne badania prowadzi również Pracownia Somatometrii kierowana przez Janinę Charzewską.

We Wrocławiu istnieją trzy zespoły pracowników antropologii: Zakład Antropologii PAN kierowany przez Tadeusza Bielińskiego i obejmujący bodaj najszerszą problematykę badań antropologicznych; Uniwersytecki Zakład Antropologii kierowany przez Wandę Stęślicką-Mydlarską, a obejmujący zagadnienia badawcze antropogenezy, etnogenezy i inne oraz Zakład Antropologii AWF kierowany przez Antoniego Janusza.

Kształcenie specjalistów antropologów odbywa się w Krakowie, Poznaniu i Wrocławiu. Doktoryzacje i habilitacje antropologów są możliwe również w wymienionych placówkach, ale także i w innych ośrodkach akademickich przy dobraniu odpowiednich specjalistów, zgodnie z istniejącą ustawą o szkolnictwie wyższym i stopniach naukowych.

Powyższy przegląd stanu antropologii w obecnym czasie rzuca szeroki snop światła na rozwój tej gałęzi naukowej w okresie 30-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Mało która dziedzina wiedzy może poszczycić się takimi osiągnięciami, wychodząc niemal od zera na początku tego okresu. Jest to niewątpliwie skutek rozumnej i przewidującej polityki państwowej. Potrzeby antropologii, jakie wyłoniły się w pracach II Kongresu Nauki Polskiej w roku 1973, niewątpliwie będą zaspokojone w czasie zakreślonym. Upoważnia do tak optymistycznego twierdzenia dotychczasowy rozwój antropologii w ubiegłym 30-leciu.

Q.F.F.F.S.

Michał Cwirko-Godycki